

De Indonesische kwestie tussen persbericht en egotrip

PIETER DROOGLEVER

Aan de dekolonisatie van Indonesië is en wordt een massa papier besteed. Papier, dat allerlei vormen van informatie bevat die successievelijk voor het publiek beschikbaar is gekomen. Het eerste wat destijds naar buiten kwam had de vorm van een persbericht, haastig opgesteld na afloop van een conferentie. De eerste memoires rolden pas jaren later van de persen. Sindsdien zijn ook de officiële en particuliere correspondenties voor onderzoek vrijgegeven zodat wij nu in staat zijn, eens precieser te bezien wat al deze vormen van rapportage ons te zeggen hebben. Wat is de waarde van het telegram ten opzichte van schriftelijke gedachtenwisseling en wat is de meerwaarde van dagboek of memoire? Ik zal deze vragen bespreken aan de hand van het in de bronnenpublicatie over de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950¹ opgeslagen materiaal. Dat houdt de zaak enigszins overzichtelijk. We kunnen ons dan verder beperken tot het doen en laten van enkele Nederlandse hoofdrolspelers uit dit dekolonisatieconflict. De denk daarbij in de eerste plaats aan figuren als de lt. gouverneur-generaal H. J. van Mook, de commissaris-generaal W. Schermerhorn, de KVP-politici Beel, Romme en Sassen, de minister-president Drees, minister Jonkman en de diplomaat J. H. van Roijen. Daar kunnen dan een aantal medespelers op het tweede plan omheen worden gedrapeerd, terwijl aan het slot de Indonesische president Soekarno als contrapunt zal worden opgevoerd. Een gelukkige omstandigheid is, dat genoemde heren niet alleen de nodige hoeveelheid ambtelijke correspondentie hebben geproduceerd, maar bijna allemaal ook wel dagboeken en of memoires hebben nagelaten. Hun activiteiten laten zich dan ook vanuit uiteenlopende bronnen bestuderen.

Wat dan al dadelijk opvalt is, dat de Indonesische kwestie in het teken staat van het codetelegram. Ook voor de tweede wereldoorlog was er in het verkeer tussen Batavia en Den Haag regelmatig van dit medium gebruik gemaakt, maar de telegrammen waren toen in de regel kort en zakelijk geweest. Na 1945 werd dit anders. Met name Van Mook en Schermerhorn waren aan de telegraaf verslingerd. Hun vaak ellenlange telegrammen zijn qua stijl soms niet van brieven te onderscheiden. Dat kwam, omdat er bijna steeds onder grote tijdsdruk moest worden gehandeld en de KLM maar twee keer per week op Batavia vloog. Daartegenover stond, dat de verbindingdienst van het ministerie van buitenlandse zaken zich al tijdens de oorlog van de modernste spullen had voorzien². Op alle belangrijke posten waren Hagelin decodeermachines

1 S. L. van der Wal, P. J. Drooglever, M.J.B. Schouten, *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950 [NIB]* ('s-Gravenhage, 1971 vlg.). Eind 1993 is deel XVIII verschenen, waarmee het verhaal tot 1 juni 1949 is gekomen.

2 D. U. Stikker, *Organisatie en reorganisatie van het departement van buitenlandse zaken* ('s-Gravenhage, 1950)71-74.

BMGN, 109 (1994) afl. 1,1-16

geïnstalleerd, waardoor een snelle en veilige verbinding mogelijk was. Voor het verkeer met de koloniën waren speciale werkafspraken gemaakt, die een vertrouwelijk verkeer tussen de minister van overzeese gebiedsdelen en de koloniale bestuurders mogelijk maakten. Honderd procent zekerheid, dat een en ander daartoe beperkt zou blijven was er natuurlijk niet. Zo was de minister van buitenlandse zaken, als hoeder van de dienst, steeds structureel in het voordeel. In geval van conflict tussen deze minister en een van zijn collega's kon dat consequenties hebben, zoals wij zullen zien.

Buitenlandse zaken had evenwel geen monopolie op het gecodeerde telegramverkeer tussen Batavia en Den Haag. Ook oorlog en marine beschikten over hun eigen verbindingdiensten. Deze waren in eerste instantie voor militair gebruik bestemd, maar konden natuurlijk ook andere diensten bewijzen. Van belang in dit opzicht was de omstandigheid, dat zowel op het ministerie van algemene zaken als op dat van overzeese gebiedsdelen verbindingsofficieren waren gestationeerd die politiek gevoelige informatie, afkomstig van de militaire autoriteiten in Batavia, door konden spelen aan geïnteresseerde Haagse circuits. Zelfs bestond er een speciale serie politiek-militaire codetelegrammen, waarvan de Indische legercommandant Spoor en de Nederlandse bevelhebber der strijdkrachten Kruis onder merkwaardige schuilnamen als Djeruk, Macona of Katwijk de hoofdredactie hadden³. De heren hadden aan zoiets bepaald behoefte, omdat zij nogal eens bezwaren koesterden tegen het gevoerde politieke beleid. Zij hoopten dat op deze wijze in de door hen gewenste richting te kunnen bijsturen⁴. En verder waren zij ook niet te beroerd om politici naar hun hart de nodige seinfaciliteiten aan te bieden. Zo maakten landvoogd Beel en minister Sassen in de spannende dagen aan de vooravond van de tweede politionele actie herhaaldelijk gebruik van deze militaire verbindingdienst teneinde honderd procent zekerheid te hebben dat de minister van buitenlandse zaken. Stikker, zijn neus niet in hun zaakjes zou steken⁵.

Los daarvan was er voor politici met een vergrote behoefte aan privacy nog een derde mogelijkheid om vertrouwelijke telegrafische contacten te onderhouden tussen Batavia en Den Haag. Deze werd geboden door de verbindingdienst van de Javasche Bank, die eveneens met Hagelin codeermachines werkte. Het was met name de katholieke staatsman Romme, die hier een tijdlang dankbaar gebruik van maakte. Hoewel hij als parlementariër geen toegang had tot de regeringscodedienst kon hij dank zij dit alternatief toch beschikken over een vlotte en veilige verbinding met zijn partijgenoot Beel in de tijd dat deze in Batavia als hoge vertegenwoordiger van de kroon de scepter zwaaide⁶. Eerst toen het er in de loop van 1949 op begon te lijken, dat de KVP-politici via dit medium rechtstreeks tegen het officiële regeringsbeleid begonnen te ageren nam de Javasche bank gas terug en liet hen weten, dat dat de bedoeling niet was⁷.

3 Vergelijk bijvoorbeeld *NIB*, XVI, nos. 130 noot 3, 153, 255.

4 Zie ook R. J. J. Stevens, 'Manipulatie van informatie? De rol van de Nederlandse militaire inlichtingendienst in Indonesië ten tijde van het Nederlands-Indonesische conflict 1945-1950' in: *Politieke opstellen van het Centrum voor parlementaire geschiedenis KUN* (Nijmegen, 1992) 149-168.

5 Vergelijk bijvoorbeeld *MB*, XVI, nos. 112 noot 1, 332.

6 Zie bijvoorbeeld *ibidem*, no. 113 noot 8.

7 Codetelegram president-directeur Javasche Bank (R. E. Smits) aan Bijbank Javasche Bank te Amsterdam, 11 juli 1949. Zie *NIB*, XIX, no. 156 noot 5.

In de praktijk bleef de Javasche Bank zich ook daarna soepel opstellen en zo kunnen wij constateren, dat er via de drie genoemde codediensten voor ministers, ambtenaren, militairen en een select gezelschap van politici voldoende faciliteiten voorhanden waren om vertrouwelijk en snel informatie uit te wisselen. Het codetelegram was in snelheid zonder meer superieur aan de luchtbrief, terwijl de mate van discretie voor diegenen, die rechtstreeks toegang tot de code hadden, ternauwernood minder was. Er is dan ook door alle belanghebbenden op ruime schaal gebruik van gemaakt.

Toch nam deze prominente rol van het codetelegram niet weg, dat er voor de medespelers in het Indonesische drama zo nu en dan behoefte bestond om wat meer afstand te nemen van de dingen van de dag. In dat geval verscheen de gewone ouderwetse brief ten tonele. Daarbij doel ik hier niet op de al dan niet persoonlijke dienstbrief, maar op particuliere briefwisselingen. Voor het gemak maak ik daarbij onderscheid tussen parallelle en niet-parallelle correspondenties. Met de eerste worden correspondenties bedoeld tussen personen, die uit hoofde van hun ambt toch al met elkaar in rechtstreeks contact stonden. De particuliere brief is dan een aanvulling daarop, bedoeld om meer achtergrondinformatie te geven of om gevoeliger zaken van persoonlijke aard te bespreken. De niet-parallelle correspondentie waaiert uit over een wijdere kring van correspondenten.

Wát die parallelle correspondentie betreft bestond er een uit de negentiende eeuw stammende traditie, dat de landvoogd een particuliere of semi-officiële briefwisseling onderhield met de minister van koloniën. In de periode 1945-1950 is deze draad weer opgevat, waarbij vooral de correspondentie tussen Logemann en Van Mook de hoogste graad van vertrouwelijkheid bereikte. Niet alleen waren beide heren al jaren met elkaar bevriend, maar bovendien zaten zij in politiek opzicht ongeveer op dezelfde lijn. Daarbij hadden zij elkaar hard nodig om iets van hun plannen te kunnen realiseren. De beste briefschrijver van de twee is ongetwijfeld Van Mook. Hij had niet alleen veel te vertellen, maar deed dat beeldend ook. Luister bijvoorbeeld even naar zijn eerste brief, waarin hij Logemann verslag deed van de landvoogdelijke rentree in Batavia in 1945:

Ik kwam hier op 2 October aan met een klein gezelschap ongeveer 5 uur 's namiddags. [Het vliegveld] Kemajoran was door troepen van ons bezet en zag er overigens zeer verlaten uit. Toevallig ontmoette ik nog even Mevrouw van Starckenborgh, die juist naar Singapore zou vertrekken voor de reis naar Amerika en Nederland. Van Kemajoran reden wij door een zeer verlaten stad naar het Paleis Koningsplein, waar ik besloten had in te trekken, ondanks de vele inconveniënten, die daaraan verbonden waren. Wij vonden het paleis betrekkelijk goed onderhouden — al lekten vele kranen en zijn telefoon en electricisch licht pas langzaam wat in orde gekomen—doch geheel uitgestorven, zodat wij maar hier en ginds een kamer zochten voor den eersten nacht. Wij konden in hotel Des Indes eten, waar de RAPWI zijn hoofdkwartier had en vonden daar vele bekende gezichten, allen vermagerd en met die enigszins grauwe kampkleur, waaraan men hier spoedig gewend raakt. Het had uiterlijk iets van het vroegere leven, maar over alles hing toch een sfeer van spanning en teleurstelling. Daarna terug naar het leege paleis, waar het heele geval aan een operette deed denken met een zeer tragischen achtergrond⁸.

8 *NIB*, I, no. 219.

Zo'n stemmingsbeeld treft men in de telegrammen niet aan. Ook niet zijn bekentenis van een paar maanden later, dat het hem zoveel moeite kostte, het hoofd niet te verliezen tussen alle problemen, die op hem afstormden, terwijl zijn confidenties over de verloederende van de Nederlanders, die in de kampen gezeten hadden, ook beter binnen beperkte kring gehouden konden worden⁹. Belangrijker nog is dat wij hier details vinden over de politieke situatie en over zijn contacten met leidende republikeinen, die elders ontbreken. Ook na Logemanns aftreden bleef Van Mook doorgaan voortreffelijke analyses van de situatie op te zenden aan diens opvolgers, de ministers Jonkman¹⁰ en Beel. Een schriftelijke gedachtenwisseling met Jonkman kwam niet op gang omdat deze minister naliet, de ontvangen brieven te beantwoorden. Voor een deel was dat bewuste tactiek, omdat Jonkman zijn handen vrij wilde houden gezien de netelige binnenlands-politieke verhoudingen. Anderzijds telde ook dat Jonkman, zoals Schermerhorn elders schreef, het werk op het departement eigenlijk niet aankon en een deel van de zaken simpelweg op zijn beloop liet. De voornaamste oorzaak was echter wel dat Jonkman geen schrijver, maar een prater was. Wie een beeld van hem wil krijgen, leze de verslagen van de regelmatige bijeenkomsten met zijn topambtenaren 11. Daar komt de echte Jonkman tot leven. Op papier blijft er weinig van over, zoals ook wel uit zijn uiterst magere memoires¹² blijken kan.

Van Beel, de derde minister waarmee Van Mook een particuliere correspondentie trachtte op te zetten, kan men tenminste zeggen dat hij zijn best deed. Een doodenkele keer lukte het hem dan ook, een moeizaam gecomponeerd epistel Bataviawaarts te zenden¹³. Voor Van Mook was het ontvangen van een dergelijk gewrocht weer voldoende aanmoediging, om een verse brief op stapel te zetten waarin hij zijn visie op de zaken gaf 'zonder mijzelf de remmen aan te leggen, die in een min of meer officiële correspondentie nu eenmaal onvermijdelijk zijn'. Het werd dan weer een brief, die alleen in druk al dertien kantjes telde en waarin het hele Indonesische drama van het begin af aan tot dan toe, we zijn inmiddels medio 1948, van stap tot stap ontleed werd en waarbij met name de psychologische kant van het geval onder de loupe werd genomen. Als bij de eerdere parallele correspondenties van Van Mook met zijn Haagse superieuren ligt ook hier het overwicht volledig bij eerstgenoemde. Voor sfeertekening, details over de politieke situatie en voorde staatkundige speculaties die in zijn hoofd rondspookten zijn zij onovertroffen en bieden zij achtergrondinformatie, die niet in de telegrammen te vinden is.

Het impliciete uitgangspunt van veel van Van Mooks brieven was, dat alleen iemand met intieme kennis van Indonesië de zaak zonder al te grote brokken te maken tot een goed einde zou kunnen brengen. Deskundigheid stond bij hem hoog aangeschreven en deze ontbrak zijns inziens zowel in Nederland als in de Verenigde Staten. Met name over de Amerikaanse bemiddelaars was hij niet best te spreken. De eerst optredende

9 NIB, II, 290.

10 Zie NIB, VI, 340.

11 Zie bijvoorbeeld NIB, VIII, no. 26.

12 J. A. Jonkman, *Memoires*, I, *Hel oude Nederlands-Indië* (Assen, 1971) en II, *Nederland en Indonesië beide vrij* (Assen-Amsterdam, 1977).

13 NIB, XVIII, no. 172.

noemde hij een 'naïeve geschiedenisprofessor, die het Indonesische vraagstuk afmat naar zijn persoonlijke indrukken van gladde en vriendelijke republikeinen en naar romantische vergelijkingen met de Amerikaanse vrijheidsoorlog' terwijl diens opvolger werd neergezet als 'een domme en koppige baas, die in het overgangsstadium verkeerde naar een rustige seniliteit'¹⁴.

Jammer voor Van Mook werd zijn hang naar deskundigheid in Den Haag niet gedeeld. Medio 1948 kwam Beel, die toen tot kabinetsformateur was benoemd, juist tot de conclusie dat het hoog tijd werd om de Indische deskundige Van Mook te vervangen door een betrouwbare partijgenoot. E. M. J. A. Sassen, een nog jonge man die in ieder geval niet van Indische deskundigheid kon worden verdacht, werd benoemd tot minister van overzeese gebiedsdelen, terwijl Beel zelf kort daarop Van Mook als landvoogd afloste.

Om deze Sassen een beetje te leren kennen is het nuttig, een blik te werpen in een kort na zijn aantreden geschreven particuliere brief aan J. H. van Roijen, de ambassadeur in New York. Daarin betoogde hij dat Nederland, op basis van de nog steeds bestaande soevereiniteit, zonder meer het recht had om over te gaan tot militaire actie in Indonesië. Ook dat Nederland, omdat het nu eenmaal niet tot de 'schurkstaten' behoorde, toch eigenlijk geen tegenwerking van de Verenigde Naties zou mogen verwachten. Mocht dat desondanks wel gebeuren,

waarom zouden wij dan de UNO niet evenzeer moeten weerstaan als wij ook Hitler weerstonden? — Ons volk is eerlijk en trouw, ook in het gestand doen van zijn woord. Wenst de UNO die trouw te ontkennen, te negeren, te vertreden? Jij acht het niet alleen mogelijk, maar zelfs waarschijnlijk. Zij is dan geen haar beter dan de vreemdeling van wie Cleveringa, op de dag dat de Leidse Universiteit werd gesloten, getuigde dat hij ons 'vijandig overheerste'. Daartegen past dan — als dat alles zou moeten gebeuren en waar zijn — maar één zaak: verzet!¹⁵

Dat was kranige taal, waarmee de toon gezet was van het nieuwe bewind. Over de merites van dat standpunt wil ik het hier niet hebben. Wel demonstreert dit citaat nog eens op treffende wijze de hoge toon, die Van Doorn aan de Nederlandse politiek van die dagen toeschreef¹⁶. Nederland vertegenwoordigde een morele waarde waarvan de graad van zuiverheid absoluut buiten discussie stond. Het citaat herinnert ons er verder ook aan, hoezeer het wereldbeeld van de Nederlanders in die tijd nog werd bepaald door herinneringen aan de Duitse bezetting. Sassen toont zich hier als een provinciaal politicus met weinig oog voor de eigenaardigheden van de grote boze wereld. De goede bedoeling vormde, naar oud-Nederlands gebruik, de voornaamste rechtvaardigingsgrond voor het politieke handelen. En voor dit soort observaties is geen telegram, maar een particulier schrijven, in de regel de aangewezen bron.

Nu is deze brief van Sassen aan Van Roijen nog te beschouwen als een vorm van parallelle correspondentie. Weliswaar bestond er geen rechtstreekse lijn tussen de

14 MS, XIV, no. 9.

15 NIB, XV, no. 200.

16 J. A. A. van Doorn, W. J. Hendrix, *The process of decolonization 1945-1975. The military experience in comparative perspective* (Casp paper 17; Rotterdam, 1987) 8.

minister van overzeese gebiedsdelen en de ambassadeur in Washington, maar zij kregen in ieder geval in de regel afschrift van eikaars telegrammen via de minister van buitenlandse zaken. Dit soort licht deviante correspondentie komt veel voor. Daarnaast is er rond de belangrijkste beleidsmakers een wijder uitwaaiend net van niet-parallelle correspondenties, die verschillende doelen kunnen dienen.

Met een beetje fantasie kunnen we daarbij twee hoofdgroepen onderscheiden. Aan de ene kant zie je briefwisselingen waarvan uithuilen en bijpraten de voornaamste functie is. Aan de andere kant zijn er ook correspondenties waarin het de opzet is, de ander te overtuigen van een bepaald standpunt. Het uithuilen en bijpraten richt zich in de regel op gelijkgezinden; het beïnvloeden op diegenen die zich aan de rand van de kennissenkring of politieke bloedgroep van de briefschrijver bevinden, maar die interessant zijn vanwege de positie die zij innemen en de invloed die zij kunnen uitoefenen. Tot deze categorie behoren met name briefwisselingen tussen beleidsmakers en parlementariërs. Zulke brieven hebben tot doel, het politieke draagvlak voor het door hen voorgestane beleid te verstevigen. In tegenstelling tot de 'uithuil- en bijpraatbrieven' zullen we ze, met een tikje boosaardigheid, hier maar 'manipulatiebrieven' noemen.

Uiteraard is er daarnaast ook correspondentie van ambtsdragers met geheel buiten de officiële circuits vallende personen zoals familieleden, maar daar is voor de onderzoeker van het staatkundig leven doorgaans weinig plezier aan te beleven. Voor de briefsteller op het ambtelijke of politieke slagveld loonde het in de regel niet, de thuisblijvers met de details van zijn besognes te vermoeien. Deze worden doorgaans met een paar generalisaties afgedaan, waarna de aandacht verlegd wordt naar meer persoonlijke en binnen de relatie relevanter aangelegenheden. Om niet teveel van ons eigenlijke onderwerp af te dwalen zal ik mij hier dan ook voor wat de niet-parallelle correspondentie betreft beperken tot enkele meer markante voorbeelden van zowel 'uithuil- en bijpraatbrieven' als van 'manipulatiebrieven'.

Van Mook, om hem nu nog even op het toneel vast te houden, was niet erg actief op het punt van niet-parallelle manipulatiebrieven. Hij handelde zijn zaken liefst zoveel mogelijk af via het officiële circuit. Lobbyen in de richting van parlementariërs paste ook niet erg bij zijn habitus van 'Indischman', een mensentype waaraan een zeker mépris voor 'politiek gedoe' niet vreemd was. Zijn verdere correspondentie richtte zich vooral op de kring van zijn naaste medewerkers of oud-medewerkers, door de buitenwacht meesmuilend aangeduid als de paleiskliek of de Mookianen. Tot deze kring behoorden mensen als P. J. Koets, K. L. J. Enthoven, P. J. A. Idenburg, A. H. C. Gieben en R. Abdulkadir Widjoatmodjo. De pen werd met name gehanteerd wanneer iemand uit deze kring voor een of andere missie tijdelijk buitenslands vertoefde. Uit de rijke voorraad kiezen wij hier nu een enkel emotioneel hoogtepunt.

Dat brak aan nadat Van Mook op 16 augustus 1948 het eerste en laatste particuliere briefje ontvangen had dat de pas aangetreden minister van overzeese gebiedsdelen, Sassen, hem schrijven zou. Daarin werd in enige welgekozen bewoordingen zijn ontslag aangekondigd¹⁷. Van Mook reageerde met ongeloof en verbijstering. Hij trok

¹⁷ MB, XIV, no. 323.

zich dadelijk na ontvangst van Sassens epistel terug in het landvoogdelijk buitenverblijf Tjipanas. Daar stortte hij zijn hart uit in een brief aan Idenburg en liet hem weten, dat hij zich 'zelden op zo grove wijze' bejegend had gevoeld als door deze botte aankondiging¹⁸. Dat geluid echode door in brieven aan anderen en in de correspondentie van de Mookianen onderling. Kort daarop reisde hij af naar Nederland voor nader overleg, waarna hij aan zijn intimus Verboeket verslag deed van zijn aankomst op Schiphol. Er waren, zo schreef hij,

niet minder dan vier levensgrooten ministers op het vliegveld, waaronder Sassen, die uiterst liefelijk deed en daarbij van mijn kant een ijzige koelte ondervond. Het begon al dadelijk mooi omdat ik weigerde de pers te woord te staan en bij het fotografeeren een van de muskieten een kiek wilde hebben van Beel — die er ook was — en mij onder het motto 'de gaande en de komende man'. Grootte ontroering bij de ministers, die met de ruggen naar onze fotograaf gingen staan 19.

Het is niet moeilijk de reeks litanieën van Van Mook over een ontslag, dat hij in alle nuchterheid heus wel had kunnen zien aankomen, nog verder uit te breiden. Voor de biografie van Van Mook vormt dit onmisbare stof. Maar dat geldt ook voor reacties van de Mookianen, die weliswaar meehuilden in het bos, maar eerder dan de baas tot het inzicht kwamen, dat deze gang van zaken toch ook zijn voordelen had. Van Mooks kabinetschef, Koets, toch een trouwe Mookiaan, liet al gauw weten dat het natuurlijk allemaal wel erg beroerd was voor Huib van Mook, maar dat het toch ook hoog tijd werd dat hij vertrok. Zijn bovenmenselijke taak begon hem te zwaar te vallen, wist hij Enthoven te melden:

Physiek is hij bepaald niet meer wat hij een jaar geleden was en het lijkt mij, dat langzamerhand ook zijn geestelijke veerkracht gaat verminderen. Bij vlagen is hij nog de oude briljante geest, die onfeilbaar naar het hart van een kwestie tast en temidden van een warwinkel van elkaar bestrijdende meningen het verlossende woord vindt, maar de laatste maanden is het mij toch herhaaldelijk opgevallen, dat dit uitzondering wordt waar het vroeger regel was.

Verandering was ook wenselijk 'omdat veel van onze Indonesische medestanders in zekere zin lijden onder de grootheid van Huib, tegenover wie zij zich altijd enigszins bevangen en klein voelen'. Als de KVP en Romme maar niet te zwaar hun stempel op de nieuwe koers zouden drukken, dan was het Koets wel²⁰.

Nu was dat een ijdele wens. Dezelfde Enthoven wist uit Den Haag te berichten dat Sassen en Beel doende waren, zich met speciale KVP-adviseurs te omringen²¹. De glorie-dagen van Romme waren aangebroken in de Indonesische arena. De bezwaren tegen het gebruik van geweld werden lichter geteld en de tweede politionele actie ging kort daarop van start. Dat gebeurde overigens onder applaus van een Nederlands publiek, dat de bestrijding van het Jogjase kwaad in grote meerderheid toejuichte. Deze hoogtijdagen van Romme duurden echter maar kort. De actie leverde noch in militair noch in politiek opzicht de resultaten op die men ervan verwacht had. Het

18 *Ibidem*, no. 365.

19 *NIB*, XV, no. 59.

20 *NIB*, XIV, no. 337.

21 *Ibidem*, no. 324.

moois was er in februari 1949 al weer af, toen Sassen zich gedwongen voelde om af te treden omdat de meerderheid van het kabinet de door hem verdedigde *va banque*-politiek niet wilde steunen. Uit documentair oogpunt is deze fase tussen de val van Van Mook en het aftreden van Sassen voortreffelijk te reconstrueren uit de officiële en officieuze telegrammen, nota's en notulen. Het was vooral in deze periode, dat de KVP-politici en bestuurders elkaar hun hartsgeheimen toevertrouwden via de militaire codediensten en die van de Javasche Bank. Van eminent belang zijn ook de vele telefoongesprekken, waarvan aantekening werd gehouden. Brieven speelden in deze hectische maanden maar een bescheiden rol. Niet alleen was er daarvoor weinig tijd, ook was de hoofdrolspeler in Batavia, Beel, geen groot briefschrijver, zoals wij al eerder hebben vastgesteld.

Met het verstrijken van het Rommiaanse getij kwam een ander staatsman meer in het voetlicht van de belangstelling te staan. Dat was de diplomaat J. H. van Roi jen, die zich al voor de actie sceptisch had uitgelaten ten aanzien van de daarvan te verwachten resultaten²². Eerst verdedigde hij de Nederlandse positie zo goed en zo kwaad dat ging in de Veiligheidsraad. Vervolgens reisde hij af naar Batavia waar hij een reeks concessies deed aan de Republiek, waarna hij in een volgende fase prominent aanwezig was op de Ronde Tafel conferentie in Den Haag. Deze Odyssee van Washington over Batavia naar Den Haag ging vergezeld van een interessante correspondentie met vooraanstaande KVP-ers en leden van de Partij van de Arbeid. Zij levert daarmee een goed voorbeeld op van een niet-parallele correspondentie met manipulatieve trekjes. Laten we er daarom wat nauwkeuriger naar kijken.

De KVP was de regeringspartij van waaruit het meeste verzet te verwachten was voor de door Van Roi jen voorgestane koers. Sassen, Beel en Romme waren de harde noten die moesten worden gekraakt. Zoals ik al heb aangegeven, sneuvelde Beel en Sassen in een strijd, waarin particuliere correspondentie geen opzienbarende rol speelde. In het geval van Romme lagen de zaken anders. Als lid van het uit parlementaire kopstukken samengestelde college van negenmannen werd ook hij via afschriften van een deel van de officiële telegrammen globaal op de hoogte gehouden van de gang van zaken. Daarnaast had Romme zichzelf voorzien van een aantal Indische correspondenten van uiteenlopende politieke opvattingen. Naast de in Oost-Sumatra gestationeerde pastoor A. W. M. Wap²³ behoorde hier ook de commissaris van de kroon in Pasoendan, R. W. van Diffelen²⁴ toe. Beiden hielden hem trouw op de hoogte van de gang van zaken in de deelstaten, waarbij zij hem wel heel uiteenlopende taferelen lieten zien. Daarnaast is op indirecte wijze ook de hand van Van Roijen voelbaar.

Laatstgenoemde correspondeerde in deze kritieke dagen onder meer met de tot de PvdA behorende ambtenaar C. Patijn en met het KVP-kamerlid Marga Klompé²⁵. In deze correspondentie liet Van Roijen zelf geen gegevens los, die al niet uit telegrammen en notulen beter te kennen zijn. In zijn brieven beperkte hij zich tot het geven van

22 NIB, XV, nos. 181, 182.

23 J. Bank, *Katholieken en de Indonesische kwestie* (Baarn, 1983) 333.

24 Zie hiervoor ARA, archief Romme, doos 26.

25 Zie ARA, archief Van Roijen, 6.

overtuigende samenvattingen. Interessant voor de geschiedschrijver zijn de reacties daarop van zijn correspondenten, die inzicht geven in de interne politieke verhoudingen in Nederland. Daaruit blijkt onder meer hoe algemeen de waardering was voor het optreden van Van Roijen als verdediger van het Nederlandse standpunt in de Veiligheidsraad. Hoewel hij daar een politiek had te verdedigen waarvan hijzelf de wijsheid sterk in twijfel trok slaagde hij er niettemin in, op het Nederlandse publiek over te komen als de David, die het in de internationale arena met succes tegen de Amerikaanse Goliath wist op te nemen. 'Nu het voorlopig even rustig is', aldus Patijn aan Van Roijen in een brief van 1 februari 1949, na afloop van een zware ronde van VN-debatten,

wil ik je toch eens schrijven, welk een grote mate van sympathie je je verworven hebt eigenlijk in alle kringen van de Nederlandse samenleving. Mijn liberale collega's op het departement van Economische Zaken, de kapper, de juffrouw uit de tram, de pers van alle partijen, waren unaniem in hun dankbaarheid en vooral medegevoel met het feit, dat je zo goed voor ons de slagen kon incasseren en daarbij nog zo van je afbeet!

Klompé, uit KVP-hoek, bevestigde dit beeld tezelfdertijd in nagenoeg dezelfde bewoordingen.

Beiden toonden zich ook accoord met de hoofdrichting van het door Van Roijen voorgestane beleid, namelijk dat er hoe dan ook toch een vriendelijk gebaar in de richting van de Republiek gemaakt zou moeten worden, al had de PvdA-er Patijn hierover heel wat verdergaande ideeën dan Marga Klompé. Belangrijker dan dat is dat uit beider correspondentie blijkt, dat zij ieder voor zich, gewapend met Van Roijens informatie, de boer op gingen. Daarbij bewerkte Patijn niet alleen zijn partijgenoten, maar ook Marga Klompé zelf. Dat was geen van beide overbodig, omdat de Nederlandse politici sterk verdeeld waren over het te voeren Indonesië-beleid, waarbij de scheidslijnen lang niet altijd gelijk op liepen met de partij-indeling. Minister-president Drees, die in januari 1949 speciaal naar Indië was afgereisd om daar de knopen door te hakken, werd door de linkervleugel van zijn partij van slapheid en besluiteloosheid beschuldigd terwijl de liberale dissident Stikker wist te vertellen, dat hij zich in het verre Batavia door Spoor en Beel had laten inkapselen. Maar ook het katholieke kamerlid Klompé zat stikvol met bezwaren tegen Drees, die zij gebrek aan leiderschap verweet. Met name nam zij het hem kwalijk, dat hij de twee kemphanen die haar beiden sympathiek waren, Stikker en Sassen, niet uit elkaar had kunnen houden. Het heeft dit kabinet ontbroken aan een wijzere oudere man, liet zij Van Roijen weten, die deze twee jonge capabele kerels heeft kunnen leiden. 'Drees had dat in zijn goede tijd kunnen zijn: nu is hij op en kan hij niets meer'²⁶.

Het is een uitlating die laat zien dat zij er niet alleen moeite mee had, de portee van de kwestie te snappen, maar ook dat Drees inderdaad in brede kring een besluiteloze indruk maakte. Uit deze correspondentie blijkt verder, dat Klompé weliswaar intellectueel gesproken de kracht moest erkennen van de standpunten zoals die haar werden uiteengezet door het duo Van Roijen en Patijn, maar ook dat zij er grote moeite mee

26 *Ibidem*. Brieven Klompé aan Van Roijen 16 jan. en 13 feb. 1949.

had, afstand te nemen van Romme en Sassen. Zij was het van harte eens met het streven van Romme naar een sterkere unie tussen Nederland en Indonesië omdat dat de enige manier was, om de rechten van de mens in het nieuwe Indonesië veilig te stellen. Toch blijkt uit de opeenvolgende epistels, dat zij steeds verder naar het door Van Roijen verdedigde standpunt opschoof. Ook dat dit niet zonder gevolgen is gebleven voor de opstelling van Romme. Uit particuliere correspondentie en uit het dagboek, dat zij tezelfdertijd bijhield²⁷, blijkt dat zij regelmatig met Romme over deze zaken sprak terwijl zij hem ook Van Roijens brieven liet lezen²⁸. Zo ontstond er via het intermediair van Marga Klompé een indirecte discussie tussen Romme en Van Roijen, die zo te zien niet zonder effect gebleven is. In zijn reacties toonde Romme zich niet geheel ontoegankelijk voor Van Roijens argumentatie terwijl Klompé op een gegeven moment niet zonder voldoening in haar dagboek kon aantekenen, dat Romme aan het draaien was²⁹.

Het typeert overigens Marga Klompé, met haar uitgesproken persoonlijke voorkeuren, dat dit als een positief feit geconstateerd werd terwijl zij tevoren niets dan minachting aan de dag had gelegd voor partijgenoten die al eerder tot het inzicht waren gekomen dat het roer om moest. De KVP-ministers J. H. R. van Schaik en H. J. van Maarseveen, die nagelaten hadden aan Sassen en Beel de nodige rugdekking te verschaffen, waren door haar geïrriteerd beschreven als draaitollen en gladde advocaten, in wie zij iedere integriteit miste. Toen Van Maarseveen als opvolger van Sassen aantrad, wist zij al dadelijk te melden hoe laat het was. Dat was immers het zekerste teken 'dat wij gaan glijen; daarvoor behoefje maar naar het gezicht van den Heer van Maarseveen te kijken'³⁰. Een bepaald onaardige opmerking, die laat zien hoe moeilijk het was het onvermijdelijke ook te aanvaarden. Alles bijeen kunnen wij vaststellen dat de niet-parallele manipulatieve correspondentie van Van Roijen ertoe heeft bijgedragen, de KVP over de drempel van dat onvermijdelijke te trekken. Daarnaast laten deze brieffragmenten ook iets zien van de interne gang van zaken in de Nederlandse politieke keuken en van de gemoedstoestand van diegenen, die op dat moment daar achter het fornuis stonden.

Tot dusver hebben wij op onze verkenning tussen persbericht en egotrip nog twee belangrijke categorieën van informatiedragers buiten beschouwing gelaten. Dat zijn de dagboeken en de memoires. Laat ik daar in het kort nog iets van zeggen.

Het zal geen toelichting behoeven dat dagboeken soms nuttige informatie kunnen leveren, zoals het dagboek van Marga Klompé al heeft laten zien. Veel van de in deze episode bijgehouden dagboeken zijn echter beknopt en fragmentarisch. Zij geven vaak niet veel meer dan een met korte aantekeningen opgetuigde kantooraanpak. Al wat uitvoeriger zijn de dagboeken die door de ministers Drees³¹, Stikker³², Sassen³³ en Van

27 ARA, archief Klompé, 235.

28 Zie brief Romme aan Klompé 7 juli 1949. In ARA, archief Romme, doos 26.

29 Dagboek aantekening Klompé 14 mei. ARA, archief Klompé, 235.

30 Brief Klompé aan Van Roijen, 13 feb. 1949. ARA, archief Van Roijen, 6.

31 Zie *NIB*, XII, nos. 150, 207 en XVI, no. 418.

32 Zie *NIB*, XV, nos. 279 vlg.

33 Zie *NIB*, XV, nos. 372 vlg.

Maarseveen³⁴ zijn bijgehouden tijdens hun diverse reizen naar Indonesië. Dit soort reizen werd steeds gemaakt op cruciale ogenblikken, wanneer het kabinet vlak voor een belangrijke beslissing stond. Toch bevatten deze dagboeken in de regel niet zo gek veel meer informatie dan de door hen geproduceerde telegrammen en verslagen. Bovendien is een groot deel van de inhoud terug te vinden in de aan de ministerraad uitgebrachte eindverslagen.

Veel sprekender en veel persoonlijker zijn de dagboeken, die zijn bijgehouden door Schermerhorn³⁵ en Sanders³⁶, respectievelijk de voorzitter en de secretaris van de commissie-generaal, die in september 1946 naar Indonesië afreisde om te proberen met de Republiek tot een akkoord te komen en door de op dat moment eveneens in Batavia gestationeerde BZ-ambtenaar H. N. Boon. Hier vinden wij de echte egotrips. Het *Dagboek van Schermerhorn*, dat al in 1970 voor het Historisch Genootschap is uitgegeven door C. Smit, is daar het meest sprekende voorbeeld van. Het is niet geschreven, maar op ongeregelde ogenblikken, tussen de bedrijven door, in de microfoon van een bandrecorder getoeterd om daarna door een secretaresse letterlijk te worden overgetikt. Komisch is het gegeven dat het *Dagboek van Boon* eigenlijk een reactie is op dat van Schermerhorn. Boon weet tenminste in de inleiding op zijn in 1986 uitgegeven dagboek te melden dat hij op het idee gekomen was doordat Schermerhorn iedere avond

in zijn kamer in het paleis aan een bleke secretaresse zijn bevindingen dicteerde. Mijn slaap- en werkvertrek was in een lang bijgebouw schuin onder dat van de professor gelegen, zodat ik onbedoeld luistervink werd. Wat ik opving week vaak zozeer af van wat ik ervan dacht dat het mij aanmoedigde om mijn eigen — andere — indrukken aan het papier toe te vertrouwen³⁷.

De irritaties van Boon laten zich indenken wanneer men Schermerhorns dagboek leest. Het is een zeer persoonlijk relaas, waarin zakelijke mededelingen worden omspoeld door bijna steeds negatieve en in ieder geval sterk kritische beschouwingen over personen en toestanden. Waar Schermerhorn daarnaast ook een groot brieveschrijver was, is het aardig deze brieven eens naast zijn dagboek te leggen. Het blijkt dan dat zij weliswaar een aanvulling geven op dat dagboek, maar dat zij dit niet in beduidende mate overlappen. De brief was aan een bepaald persoon gericht, het dagboek niet, en dat heeft zijn consequenties. Zo kreeg hij op een gegeven moment de directeur van de Javasche Bank op bezoek. In zijn dagboek laat hij weinig heel van de goede man, die als het schoolvoorbeeld van een botte koloniaal wordt afgeschilderd³⁸. In een brief aan Lieftinck van diezelfde dag³⁹ beperkte hij zich echter tot een vermelding van de zakelijke inhoud van het gesprek terwijl hij zijn ook dan niet te onderdrukken emoties ontlaadt in scheldpartijen op stomme kolonels, met geld smijgende ambtenaren en

34 Zie ARA, archief Minog, Indisch Archief 7 IIIc.

35 C. Smit, ed., *Het dagboek van Schermerhorn. Geheim verslag van prof. dr. ir. W. Schermerhorn als voorzitter van de commissie-generaal voor Nederlands-Indië 20 sept. 1946-7 okt. 1947* (2 dln.; Groningen, 1970).

36 In ARA, archief Sanders, 1. Zie ook *NIB*, IX, no. 377.

37 C. Wiebes, B. Zeeman, ed., *Indonesische dagboeknotities van dr. H. N. Boon* (Houten, 1986) 9.

38 *Dagboek Schermerhorn*, 233-235.

39 *NIB*, VII, no. 36.

andere meer anonieme aangelegenheden. Die terughoudendheid ten aanzien van personen was wel nodig ook. Wanneer hij in diezelfde brief in het voorbijgaan de hem opgedrongen economische adviseur S. Posthuma even op de korrel neemt dient Lief tinck hem wat koeltjes van replek met een verwijzing naar de niet te onderschatten kwaliteiten van de heer Posthuma⁴⁰. Zo wordt in Schermerhorns brieven in de regel een iets ingetogener toon getroffen dan in zijn dagboek, maar daarmee is tevens de meerwaarde van dat laatste aangegeven. Daar zijn immers alle remmen losgegooid. Met grote openhartigheid worden bevindingen en, vooral irritaties, in de microfoon geslingerd en ieders karikatuur in volle scherpte geschetst. We krijgen zo niet alleen een goed portret van de snel geagiteerde Schermerhorn, maar daarnaast ook reeksen indringende maar ongetwijfeld vertekende beelden van zijn omgeving en van de daar heersende stemmingen voorgezet.

Het *Dagboek van Schermerhorn* had niet alleen nageslacht in de vorm van dat van Boon, maar ook een tegenvoeter. Dat was het dagboek van zijn jonge secretaris Sanders. Deze was, als zijn baas zelf, al dadelijk na aankomst in Batavia een eigen dagboek gaan bijhouden. De bijzondere waarde van dit dagboek is niet alleen daarin gelegen, dat hier het voetvolk rondom de commissie-generaal beter in zicht komt maar ook dat wij meer krijgen te zien van het doen en laten van de republikeinse onderhandelingsdelegatie waarmee Sanders nauwer dan wie ook in contact stond. Hoewel Schermerhorn Sanders' kwaliteiten doorgaans bijzonder wist te waarderen vond hij het toch maar matig leuk dat zijn medewerker een eigen versie van de geschiedenis bijhield. Curieus was in ieder geval zijn reactie toen hij quasi bij toeval een velletje van dat dagboek uit de schrijfmachine van de secretaresse plukte en daar onder meer zichzelf geportretteerd zag. De kamer was even te klein en Sanders kreeg te horen dat hij zich bepaalde vrijheden beter niet kon veroorloven als hij echt een verdere ambtelijke carrière ambieerde⁴¹. Gelukkig voor ons zat het verlangen naar een ambtelijke toekomst bij Sanders niet zo diep, dat hij het schrijven erom gelaten heeft. Daarom zijn we nu ook in staat de dagboeken van Boon, Schermerhorn en Sanders met elkaar te vergelijken. Wat dan blijkt is, dat we daarin moeiteloos affaires kunnen aanwijzen, waarin deze drie egotrippers uiteenlopende interpretaties ten beste gaven van eenzelfde gebeurtenis. Dat leert ons eens te meer dat de werkelijkheid zelfs op het moment dat zij geleefd wordt meerdere gezichten vertoont.

En dat zou dan een mooie volzin zijn om mijn verhaal mee af te sluiten, maar dan zouden we de memoires overslaan. Daarvan hebben wij er, wanneer wij ons tot de topspelers in de Indonesische kwestie beperken, een stuk of zes. Verder zijn minstens twee van de medespelers ook zelf als geschiedschrijver aan het werk getogen. Dit zijn Van Mook en Anak Agung⁴², de premier van de deelstaat Oost-Indonesië. Het zijn werkstukken die interessant zijn door visie en feitelijke informatie. Dat geldt zeker ook

40 *Ibidem*, no. 110.

41 *Dagboek van Schermerhorn*, 231.

42 H. J. van Mook, *Indonesië, Nederland en de wereld* (Amsterdam, 1949); Ide Anak Agung Gde Agung, *'Renville' als keerpunt in de Nederlands-Indonesische onderhandelingen* (Dissertatie Utrecht; Alphen a/d Rijn, 1980).

voor die memoires, die zijn geschreven aan de hand van een goed bijgehouden eigen archief of contemporaine aantekeningen, zoals de herinneringen van H. F. L. K. van Vredenburg⁴³ en J. G. de Beus⁴⁴. Het zijn allemaal voortreffelijke, onderhoudende en goed doordachte geschriften, die een eersterangs introductie op de door hen beleefde episoden verschaffen.

Toch wil ik ze hier nu buiten beschouwing laten en alleen die memoires bezien, die eerst geruime tijd na dato uit het geheugen zijn opgetekend zonder veel raadpleging van oorspronkelijk materiaal. Tot deze groep behoren de memoires van Jonkman, Stikker⁴⁵, Van Kleffens⁴⁶ en Drees⁴⁷.

Wat dan bij doorlezing opvalt is, dat het feitelijk relaas op een niveau blijft dat ver ligt beneden dat, wat de archieven te bieden hebben. Hele stukken vallen soms zomaar weg. Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Eén daarvan is, dat de auteur dikwijls nog met één been in het verleden staat en zich nog te sterk verplicht voelt aan de personen en instellingen uit het verleden, dan dat hij het achterste van zijn tong zou laten zien. Dat effect wordt nog versterkt doordat die actualiteit van het verleden nog algemeen gevoeld wordt, waardoor openbaringen daarover nog van invloed kunnen zijn op de actuele verhoudingen. Daarbij komt dat deze auteurs er niet over zouden piekeren om het archiefgeheim, dat op het moment van schrijven nog in volle omvang gold, te doorbreken. Dit verschijnsel is duidelijk zichtbaar in de memoires van minister Stikker. In deze in 1966 geschreven herinneringen komt de omvang van zijn meningsverschil met Sassen uit 1949 niet voldoende uit de verf terwijl de onder zijn ministerschap nogal gespannen verhouding met Amerika door hem met de mantel der liefde bedekt wordt. Wie deze memoires leest zou geen moment geloven, dat deze zelfde Stikker begin 1949 serieus met de gedachte gespeeld heeft, Amerika onder druk te zetten door de toetreding van Nederland tot de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie nog maar even uit te stellen⁴⁸. Ook zelf zag Stikker wel in dat hij met zulke memoires de geschiedenis geen recht zou doen, zodat hij er naderhand, toen de archieven geopend waren, voor gezorgd heeft dat zijn ministerschap alsnog serieus door een vakman zou worden herschreven⁴⁹.

Naast de redenen die Stikker tot zijn terughoudendheid hebben aangezet, is er natuurlijk nog een andere voor de hand liggende factor, die dit soort memoires soms wat doet tegenvallen. De auteur kan zijn zaken gewoon vergeten zijn. De *Belevenissen* van Van Kleffens vormen daarvan een treffende illustratie. Hij schreef ze eerst op toen hij al diep in de tachtig was en het resultaat is teleurstellend. We leggen daarmee een akelig dilemma bloot. Wie zijn memoires te snel schrijft, wordt gehandicapt door het staatsgeheim, wie er te lang mee wacht, is het meeste vergeten!

43 C. A. J. van Koppen, ed., *Den Haag antwoordt niet. Herinneringen van jhr. mr. H. F. L. K. van Vredenburg* (Leiden, 1985).

44 J. G. de Beus, *Het laatste jaar van Nederlands-Indië* (Rotterdam, 1987).

45 D. U. Stikker, *Memoires* ('s-Gravenhage, 1966).

46 E. van Kleffens, *Belevenissen* (2 dln.; Alphen aan den Rijn, 1980).

47 W. Drees, *Zestig jaar levenservaring* (Amsterdam, 1963).

48 Zie C. Wiebes, B. Zeeman, 'Stikker, Indonesië en het Nooratlantisch verdrag', *BMGN, C* (1985) 237; *NIB*, XVIII, no. 95 vlg.

49 L. G. M. Jaquet, *Minister Stikker en de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië* ('s-Gravenhage, 1982).

Dat laatste lijkt een rol te hebben gespeeld bij het optekenen van de herinneringen van minister Jonkman. Maar bij hem is er ook een ander element naspeurbaar. Zo heeft hij zich als minister van overzeese gebiedsdelen steeds actief ingezet voor een onttrekken van Nieuw-Guinea aan de soevereiniteitsoverdracht⁵⁰. In zijn memoires wordt hiervan met maximale zuinigheid melding gemaakt, terwijl zijn latere bezwaren tegen het Nieuw-Guineabeleid van Joseph Luns breed worden uitgemeten⁵¹. Het lijkt me duidelijk dat hier sprake is van een min of meer bewuste beeldvorming achteraf, teneinde het levensverhaal meer in overeenstemming te krijgen met de latere opvattingen.

Zo spelen bij de memoires van Stikker, Jonkman en Van Kleffens drie factoren een rol. Dat zijn, om het nog even te herhalen, de actualiteit van het verleden, vergeetachtigheid en de wens bepaalde dissonanten niet al te veel te accentueren. Nu is het ook niet zo dat bij elk van deze memoires alleen één van deze factoren aanwezig is. We komen dichterbij de waarheid wanneer wij stellen dat zij een mengsel vormen dat in wisselende samenstelling bij allen aanwezig is en juist daardoor iets extra's verradert over de persoon van de auteur. De samenstelling van het mengsel veroorzaakt een zekere accentuering, die maakt dat ook magere memoires interessant kunnen zijn.

Bij Jonkman bijvoorbeeld zijn steeds bepaalde accenten extra aangezet en zo komt hij uit zijn memoires uit de verf als de populaire corpspraeses, feestredenaar, trouw oranjeklant, degelijk jurist en progressief staatsman die hij ongetwijfeld geweest is. Toch maken zijn memoires het ons wel erg gemakkelijk om deze accenten te ontdekken en dat geeft te denken. Zo'n accentuering kan natuurlijk omslaan in overaccentuering en dan krijgen we een karikatuur voorgezet. Daarmee wil ik overigens niet zeggen, dat dat bij Jonkman het geval is.

Dat ligt al anders bij Soekarno, die zijn memoires⁵² heeft laten optekenen door een Amerikaanse journaliste in de jaren zestig, toen hij op het hoogtepunt van zijn macht stond. Soekarno, voortgestuwd door zijn inherente ijdelheid en gevoel voor het moment en daarbij meer bedacht op zijn politieke toekomst dan op het verleden, schetste daar een opgeblazen beeld van zichzelf. Een beeld ook, waaruit zijn meer fijnzinnige bijdragen als politicus en denker waren weggepoetst omdat zij niet langer pasten in het ideaalbeeld dat hij zich toen stelde van de grote leider van de revolutie en president voor het leven. Deze vertekening is onlangs scherpzinnig geanalyseerd door de Jakartaanse historicus Taufik Abdullah die er daarbij op wees, hoezeer de door hem bewonderde Soekarno daarbij verraad pleegde aan zijn zoveel genuanceerder historische zelf⁵³.

Toch is het niet uitsluitend ijdeltuiterij, wat wij in memoires aantreffen. Karikaturalisering kan ook de andere kant opgaan. Dat is vooral goed zichtbaar bij Drees. Ook bij hem zijn de genoemde reserves duidelijk aanwezig. Het ambtsgeheim is bij hem in goede handen en als hij zijn memoires opschrijft is hij nog steeds een belangrijk man,

50 Zie bijvoorbeeld *NIB*, VI, nos. 84, 108, blz. 310, 352 vlg.

51 Zie Jonkman, *Memoires*, II, 207 vlg.

52 C. Adams, *Sukarno. Autobiography as told to Cindy Adams* (Indianapolis, 1965).

53 Taufik Abdullah, 'Harga perundingan dalam kancah perjuangan' in: A. B. Lopian, P. J. Drooglever, *Menelusuri jalur Linggarjati* (Jakarta, 1992) 21-62.

wiens woorden effect kunnen hebben in de actuele politiek. Maar ook de aard van het beestje speelt hier terdege mee. In zijn memoires schetst Drees zijn eigen rol met zichtbare terughoudendheid. Het is in feite meer de geschiedschrijving van een episode dan het afleggen van verantwoording over de daarin door hemzelf gespeelde rol. Zijn verslag over de kritische periode van begin 1949 blijft tot een paar algemene observaties beperkt⁵⁴, waardoor de lezer de neiging krijgt Stikker en Klompé gelijk te geven. Iemand die zich zo vaagjes uitlaat over een van de meest spannende episoden in zijn carrière moet wel bij gebrek aan puf en eigen visie zijn ingepakt door de tegenpartij. Daarbij komt, dat ook de door Drees in die periode gemaakte aantekeningen en uitgeseinde telegrammen niets bevatten, dat het tegendeel zou kunnen bewijzen. Zij zijn vooral gevuld met notities over de meningen van anderen en doen er het zwijgen toe, waar het zijn eigen denkbeelden betreft⁵⁵.

Toch is dat niet de hele werkelijkheid. Er is een nog een echte Drees, maar die wordt pas zichtbaar wanneer men de moeite neemt de dossiers in de volle breedte te bestuderen en ook te letten op de reacties van zijn directe opposenten. Dan rijst er ineens een tamelijk pittig baasje op uit het papier. Wanneer het erop aankwam, bleek hij heus wel over een eigen visie te beschikken en in staat deze door te drukken. Zo belette hij tijdens de al eerder genoemde reis naar Batavia, begin 1949, dat Beel uitvoering zou geven aan zijn voornemen om de Republiek officieel dood te verklaren. Een voornemen bovendien, waarmee het kabinet in Den Haag had ingestemd op het moment dat Drees juist op Schiphol in het vliegtuig was gestapt⁵⁶. Dan nog de voet dwars te zetten vereist een zekere persoonlijkheid.

Het opmerkelijke is, dat zoiets pas blijkt uit een telegram van Beel⁵⁷ en niet uit berichten van Drees zelf. Als minister-president vond hij het zijn eerste plicht, de toch al gespannen verhoudingen binnen het kabinet niet te verscherpen door nadrukkelijker zijn eigen gelijk te beklemtonen dan nodig was. En voor ons thema is het van belang dat wij kunnen vaststellen, dat hij zijn memoires niet aangegrepen heeft, om het beeld nu eindelijk eens recht te trekken. De terughoudendheid in het profileren van de eigen rol, die hem als kabinetschef had gekenmerkt, had hem ook als memoireschrijver niet verlaten. Als in het geval van Jonkman en Soekarno leveren ook hier de memoires een vertekend beeld. In plaats van overprofilering vindt in het geval van Drees consequent onderprofilering plaats. Tegenover de superman Soekarno verrijst hier het beeld van het zorgelijke burgerbaasje Drees, maar het is in geen van beide gevallen de hele waarheid. Wie daar meer van wil weten ontkomt er niet aan het hele traject tussen persbericht en egotrip te doorlopen.

En hiermee komen wij dan tevens dicht bij de belangrijkste conclusie, die uit dit betoog valt te trekken. Onze hier besproken bronnen kunnen, zij het met de nodige slagen om de arm, wel degelijk worden ingedeeld in diverse typen waaraan een bepaalde, specifieke informatiewaarde kan worden toegekend. De codetelegrammen geven de

54 Drees, *Zestig jaar*, 243 vlg.

55 Zie bijvoorbeeld *NIB*, XVII, no. 25.

56 *NIB*, XVI, no. 397.

57 *NIB*, XVII, no. 171.

gedachtenwisseling weer, heet van de naald. Daarbij bereiken zij een hogere graad van vertrouwelijkheid, naarmate de correspondenten meer controle hebben op de distributie, dat wil zeggen hoger geplaatst zijn in de bestuurlijke hiërarchie. Wat vooral opvalt is, dat het instrument van de gecodeerde telegraaf de bestuurders een immense kennisvoorsprong verschaft op de politici, die buiten de bestuurlijke circuits zijn geplaatst. Vergeleken met het gemak, waarmee ministers en landvoogden van gedachten konden wisselen was het voor iemand als Romme, toch een machtig man in Nederland, bepaald behelpen. Dit niettegenstaande de goede diensten, die de leiding van de Javasche Bank hem bewees. Voor de onderzoeker van de Indonesische kwestie blijft daarmee het codetelegram de primaire kennisbron.

Daarnaast heeft dit verhaal, naar ik hoop, ook het belang laten zien van de diverse vormen van semi-ambtelijke en particuliere correspondentie, te verdelen in een 'parallele', gevoerd tussen formeel gerelateerde bestuurders, en de 'niet-parallele', waarin het net van correspondenten wijder uitgeworpen werd. Toelichting, sfeertekening, achtergrondinformatie, gegevens over persoonlijke netwerken en langere termijn analyses zijn hier te vinden. Deze brieven vormen de stroop, waarin de brokstukken hardere informatie, ontleend aan telegram en dienstnota, in een min of meer gefixeerde relatie ten opzichte van elkaar worden geplaatst. Daarmee is de historicus in hoge mate geholpen bij het creëren van zijn — steeds speculatieve — verbanden. Eenzelfde functie vervullen ook de dagboeken, vaak zelfs in nog hogere mate. Immers, het ontbreken van een directe respondent of geadresseerde neemt drempels weg, die in een normale correspondentie voor een zekere ingetogenheid zorg dragen. Daarin schuilt echter ook het gevaar. De dagboekschrijver zal eerder geneigd zijn tot doorslaan, wat het betrouwbaarheidsniveau van zijn produkt niet steeds ten goede komt. De grotere informatiewaarde kan hier in zijn tegendeel omslaan.

Het zal tenslotte duidelijk zijn dat memoires, vaak decennia later geschreven, in de hier gegeven waardenschaal het laagst staan genoteerd. Als het goed is, ontlenen zij hun waarde aan hun synthetisch vermogen en aan het gegeven dat hierin de persoonlijkheid van de auteur, breder toegelicht en ten dele losgetrokken uit de onmiddellijke context van de bestudeerde episode, een sprekender eigen kleur krijgt. Wellicht hun grootste betekenis ligt in het gegeven, dat zij dikwijls verschijnen voordat de grote massa van het materiaal beschikbaar is gekomen voor historisch onderzoek, althans voordat de onderzoekers zich daarin hebben gewaagd. Een eerste ordening daarvan is daarmee gegeven. Daarmee is dan niet alleen een stimulans tot, maar ook een aanwijzing gegeven voor het echte spitwerk, dat nu eenmaal de kern vormt van de historische professie.

Tussenbalans van een bronnenpublicatie

P. M. H. GROEN

S. L. van der Wal, ed., *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950*, VI, 29 oktober 1946-5 jan. 1947 (RGP, kleine serie XLIV; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1976, xxiii + 813 blz.); *idem, ibidem*, VII, 6 jan.-20 maart 1947 (RGP, kleine serie XLV; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1979, xix + 796 blz.); *idem, ibidem*, VIII, 21 mrt.-20 mei 1947 (RGP, kleine serie XLVIII; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1979, xix + 796 blz.); S. L. van der Wal, P. J. Drooglever, M. J. B. Schouten, ed., *ibidem*, IX, 9 mei-20 juli 1947 (RGP, kleine serie L; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1981 : xxiv + 815 blz.); P. J. Drooglever, M. J. B. Schouten, ed., *ibidem*, X, 27 juli-31 aug. 1947 (RGP, kleine serie LII; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1982, xxvi + 770 blz.); *idem, ibidem*, XI, 1 sept.-25 nov. 1947 (RGP, kleine serie LIV; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1983, xxvii + 781 blz.); *idem, ibidem*, XII, 26 nov. 1947-19 febr. 1948 (RGP, kleine serie LVIII; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1985, xxx + 898 blz.); *idem, ibidem*, XIII, 20 febr.-4 juni 1948 (RGP, kleine serie LXI; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1986, xxvii + 878 blz.); *idem, ibidem*, XIV, 5 juni-31 aug. 1948 (RGP, kleine serie LXIII; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1988, xxi + 774 blz.); *idem, ibidem*, XV, 1 sept.-30 nov. 1948 (RGP, kleine serie LXVI; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1989, xxix+874blz.); *idem, ibidem*, XVI, 1 dec. 1948-12 jan. 1949 (RGP, kleine serie LXX; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1991, xxxii + 769 blz.); *idem, ibidem*, XVII, 13 jan.-28 febr. 1949 (RGP, kleine serie LXXI; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1992, xxix + 759 blz.).

Een bespreking van de delen VI tot en met XVII uit de reeks *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen* heeft in zekere zin het karakter van een bezichtiging van een monumentaal pand in aanbouw. Uit bijna twee kilometer, deels slecht geordend archiefmateriaal zijn sinds 1969 6291 documenten bijeengebracht in zeventien omvangrijke delen. Nog drie zitten er in het vat. Het bijeenbrengen van een dergelijke hoeveelheid bronnenmateriaal in een reeks met een monumentaal uiterlijk is echter op zich geen verdienste. De kunst bij een dergelijke publicatie waarbij geput kan en moet worden uit een overvloed is het afbakenen van het archivalisch onderzoeksterrein en het selecteren van die documenten die het betreffende historisch proces weerspiegelen.

Aanvankelijk had deze onderneming een beperkte opzet. In 1969, toen de regering de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis opdracht gaf tot 'het uitgeven van de officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen in de jaren 1945-1950', werd gedacht aan een vierdelige uitgave¹. Al bij het verschijnen van het eerste deel in 1971 was duidelijk dat de opdrachthouder, professor dr. S. L. van der Wal, met instemming van de toezichthouders een ander bestek had uitgezet. Een omvangrijke reeks kondigde zich aan, waarin niet alleen de politieke betrekkingen, maar ook andere aspecten van de relatie tussen Nederland en de Indonesische Republiek zouden worden gedocumenteerd, opdat deze publicatie 'een zo volledig mogelijk beeld van de ontwikkeling dezer betrekkingen' zou geven².

1 *Nota betreffende het archievenonderzoek naar gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de jaren 1945-1950* ('s-Gravenhage, 1969) bijlage 15 (Nota van de voorzitter der Rijkscommissie voor vaderlandse geschiedenis inzake het historisch onderzoek over de verhouding Nederland-Indonesië 1945-1950, 9 mei 1969) 10008.

2 *Officiële bescheiden*, I, vi.

BMGN, 109 (1994) afl. 1, 17-25